

ХУДОЖНЯ СУГЕСТІЯ “РЕЛІГІЙНОЇ СВАРКИ” У ПРОЗІ Й ПУБЛІЦИСТИЦІ МАРКА ТВЕНА ТА ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Ольга ДОЛГУШЕВА (Кропивницький, Україна)

У статті розглядається художня презентація “релігійної сварки” в прозових й публіцистичних творах Марка Твена та І.С.Нечуй-Левицького. Автором робиться спроба імагологічного витлумачення такого типу конфлікту та окреслення його національної оригінальності та самобутності. Висновок про типологічну подібність / відмінність художньої сугестії релігійної ворожнечі в обох письменників робиться з опертям на комічні прояви у її змалюванні.

Ключові слова: конфлікт, релігійна сварка, літературна імагологія, художня сугестія, гумористичний та сатиричний ефект.

Статья посвящена художественной презентации «религиозной ссоры» в прозе и публицистике Марка Твена и И.С.Нечуй-Левицкого. Делается попытка имагологической интерпретации такого типа конфликта, в результате чего определяется его национальная самобытность. Заключение о типологических аналогиях и отличиях религиозной ссоры у обоих авторов делается на основе особенностей ее художественной сугестии, а именно комической окраски: юмористической – у украинского писателя и сатирической – у американского.

Ключевые слова: конфликт, религиозная ссора, литературная имагология, художественная сугестия, юмористический и сатирический эффект.

The paper discusses fictional presentation of “the religious quarrel” in emotive prose and publicistic texts by Mark Twain and I.S. Nechui-Levyts'kyi. The author undertakes the attempt to engage the imagological approach to singling out universal and national peculiarities of the mentioned conflict within the framework of conflict studies as well as American and Ukrainian studies. The analysis is also based on the philosophic ideas by R.W.Emerson, M.Kostmarov, H.Skovoroda that served the theoretical background of the research. The typological similarities and differences of this quarrel are viewed through the prism of the comic manifestation that leads to the conclusion concerning humoristic presentation of this literary phenomenon by the Ukrainian writer and the satirical one by his American counterpart.

Key words: conflict, religious quarrel, literary imagology, poetic suggestion, humoristic and satirical effect.

Життя будь-якого суспільства позначено активною взаємодією його членів. Кожна людина в процесі спілкування прагне обстояти власні принципи, прагнення та інтереси, що часто призводить до міжособистісних непорозумінь та конфліктів. Тим і сама людина не позбавлена внутрішніх протиріч. За М. Бердяєвим, життя людини моральної не є досконалим чи ідеальним, адже її внутрішня етична свідомість вступає в суперечку із суспільними нормами та ціннісними орієнтирами. Такий конфлікт змушує людину жертвувати власними пріоритетами [2, с.55, 108, 140].

На загал відпочаткова опозиційність у побудові світу, його універсальна полярність є рушійною силою прогресу, а відтак визначає і поступовий розвиток як окремої особистості, так і всієї громади чи спільноти. Тож і конфліктність протилежностей стає засадничою умовою суспільного поступу.

Питання конфлікту ставало предметом розгляду цілої низки наук і дисциплін: психології, соціології, соціокультурології тощо [1; 3; 4; 5; 6; 7; 9]. Кожна дисципліна акцентує увагу на специфічних проявах суперечок – емоційно-психологічних налаштуваннях опонентів, неадекватності самооцінок конфліктантів, тяжіння до акцентуації розбіжностей, необ'єктивне бачення ситуації, приписування хибних інтенцій тощо.

У літературознавстві художній концепт сварки може тлумачитися в рамках кількох методологічних моделей.

С. Пригодій вважає вельми продуктивним літературну віоленсологію [10]. Аналізуючи типи насильства, які варіюються від ігрового до патологічного, автор висновує, що теорія провокує запитання стосовно чинників, котрі скеровують людину до зла й насилля, та питання щодо насильства заради захисту життя свободи, гідності, власного майна. А сам літературно-віоленсологічний аналіз творів починається з якоїсь сцени насильства, просуваючись далі в параметри характеру, жанру, стилю [10, с. 65].

Водночас сварку можна тлумачити крізь призму літературної імагології [8; 11]. Окрім універсальних первнів виникнення взаємонепорозуміннь і ворожнечі між людьми (гнів, образа, зневага, ревності, заздрість, ін.) тут варто зважити на їх національно-культурницьке підгрунття. Сварка особлива притаманна націям з індивідуалістською культурою та одвічним прагненням до свободи. В американському та українському соціумі зазначені чинники поєднуються із надзвичайною емоційністю, яка і зроджує оригінальну імагологічну сугестію сварки. Останнє і обумовлює **актуальність** даної розвідки. Тож **метою** статті є окреслити самотність комічної презентації релігійної сварки у Марка Твена та І.С.Нечуя-Левицького під кутом зору літературної імагології.

Дуже гостро в творах І.С. Нечуя-Левицького та Марка Твена постають “сварки” на релігійному ґрунті, особливо в останнього, де суперечності набувають сатиричного і дещо універсалізуючого забарвлення. Оскільки релігійність є чи не найсуттєвішим проявом американського та українського національних характерів, на що наголошують письменники в переважній більшості своїх творів, саме в таких непорозуміннях часто розкривається справжня натура людини й спільноти взагалі.

Як звано, українець більше схиляється до віри, яка межує з побожністю, богобоязливістю, намаганням уникнути Божої кари (згадати б того ж Омелька Кайдаша, що більше за все боявся наглої смерті як покарання за свою “неправедність”, або Парасчини й Палажчини прокльони на страждання й горіння в пеклі). Зв’язок людини з Богом здійснювався через “земних” служителів культури – від пересічних священників до єпископів й архієреїв.

Новоанглійською пуританською традицією визнавалося право людини на індивідуальне, безпосереднє спілкування із Всевишнім, що пояснює відоме “захоплення” американців внутрішньою медитацією, етичними проблемами тощо. Мешканці Нового Світу у своїх діях і вчинках керувалися не тільки острахом Божого гніву й вічного прокляття, а й, що важливіше, вірою у Боже схвалення їхніх діянь, вірою, що їхні успіхи у цьому, земному, житті ведуть до спасіння людини й очищення душі в майбутньому. Тому однаково гостро, хоча і з дещо різноплановими акцентами, представники обох народів відчують внутрішню потребу поводитися згідно з провідними християнськими заповідями й настановами. Проте, не менш вразливим є й усвідомлення щирості, або, скоріше, нещирості почуттів, віросповідальних почувань, що, зрештою, і становить підгрунття для сварок.

Так, приміром, мотивом непорозуміннь між Онисею Степанівною та її дочкою Палазею випало бути не чому іншому, як зовнішнім церковним атрибутам, які в слов’янській релігійній традиції мають неоднозначне потрактування. Як відомо, за М. Костомаровим, релігійність українця, на відміну від, приміром, росіянина, бере початок з найглибшого внутрішнього ества людини, з її душі й серця, визначаючи, таким чином, специфіку національного кордоцентризму, ліричність і замилювання внутрішньою красою. На це в свій час наголошував і Г.С. Сковорода, так само як і американський філософ-трансценденталіст Р.У. Емерсон відкидав культ, обрядовість взагалі, розуміючи її лише як формальність, котра не розкриває сутності внутрішніх переконань християнина. Загалом споріднена тенденція щодо відмови від церковної ієрархії та спрощеного культу тощо далася взнаки ще на початку XVII ст., коли західний протестантизм разом із православ’ям єдиним “фронтом” йшли проти покатоличення українських земель. Разом з тим, традиційно українські церкви й культові служителі вирізняються неабияким оздобленням інтер’єру і вбрання, та й самі парафіяни для відвідин храмів й на великі свята намагалися приберегти найкраще з одягу й поживку; образи – обов’язкові атрибути кожного українського помешкання – також вшановувалися

рушниками й уквітчувалися ритуальним зіллям. Та, іноді, надмірна увага до “оречвленої” побожності, окрім іншого, ставить під сумнів саму сутність віри, проповідуваних нею чеснот (Микола Джеря з цього приводу обурювався Богом панським, який полишив пересічних селян-працівників напризволяще /”Микола Джеря”/).

Повертаючись до уже згаданих Онисі з дочкою, остання зі своєю юнацькою завзятістю й дещо штучною “прогресивністю” йде попри матері, прибравши зі світлиці образи й понавісивши замість них протопопш з котиками та собаками. Проте, уся серйозність конфлікту, що розкривається обуренням Онисі (“Що це за Іродіади висять”, “... Чи тобі ж не треба душі спасіння...?”), за авторським задумом делікатно пом’якшується, а його комічність демонструє нещирість благочестивої старої: “довго лаялася Онися, не вважаючи на неділю...”, “яка оббувшись трохи з картинами, “часом таки ставала перед ними, потай од усіх, як нікого не було в хаті, й довго роздивлялась на котиків та кроликів”. І далі: “Воно було б зовсім гарно, якби тільки не голі плечі в тих протопопш були намальовані”.

Не порозумілися на релігійному ґрунті й Василь Дашкович і Степан Воздвиженський з своїми дружинами (“Хмари”). Степанида закидала чоловікові відсутність у того в кабінеті жодного образу, та те, що він не молиться, навіть молитовника не має, не ходить до церкви й що ті філософські книжки не доведуть його “до пуття”, що через них він запагубить себе. Аби врятувати душу чоловіка, Степанида змусила його податися до вранішньої служби в Братстві. Тому, у свою чергу, щоб заспокоїти дружину, довелося приклястися до чудовної ікони, й на очах у повної церкви прочан хреститися й молитися. І взагалі вченість Дашковича та “розум” його колеги й родича Воздвиженського дуже лякали їхніх дружин, бо, на думку останніх, чоловіки своїм філософствуванням цілком ймовірно могли виступити не лише проти губернатора або ще проти когось з можновладців, але навіть проти Бога, що в українському християнстві вважалося чи не найбільшим гріхом, спроможним занепасти й найближчих родичів, й власних дітей. Намагаючись зменшити напруження у стосунках з дружиною, Воздвиженський поїхав з нею до Лаври, “прикладався до всіх мощей, хрестився, бив поклони, підіймав очі вгору до Бога, найняв кільком святим молебні”. Однак, змалювання Степана в наступному епізоді в комічно-простакуватій манері (“А Воздвиженський, поїхавши до Лаври без снідання і дуже виголодавшись, уплітав на всі застави печеню та все розмовляв за святих печерських”... “Небіжчик наш батько був просто-таки святий! Я вірую, що він в раї”, – промовив Воздвиженський ніби щиро й щиріше уплітав печеню, запиваючи чаєм”), І.С. Нечуй-Левицький акцентує, з одного боку, примітивність і двоєдушність філософа, а, з іншого, – поряд із глибокою релігійністю, скепсис щодо віри в Бога як засобу удосконалення людини й її спроможності покращити світ і суспільство, в яких вона живе і творить, та страху перед Богом, що веде до спасіння душі.

Дещо в іншому річизі вибудовує віросповідальні конфлікти Марк Твен, специфіка яких зумовлена своєрідністю функціонування релігії в американському суспільстві. Як відомо, вже перші прибульці до американського континенту були дуже побожними, адже більшість мешканців тодішньої Нової Англії були змушені залишити батьківщину саме з мотивів, пов’язаних із віруваннями та неприйняттям церковної ієрархії й управління. Відтак, пуритани ставилися до релігії як до результату індивідуального вибору й таким же вільним особистісним вибором був для них самий шлях до нового життя, а не слідування тому, що нав’язувала їм громада, монарх, уряд, церковні отці тощо. Водночас самі пуританські догмати вирізнялися суворістю, вимагали від людини беззаперечного слідування, що, в свою чергу, певним чином, обмежувало персональне волевиявлення, яке мало за мету очистити людину від пороків тутешнього світу. Тому й дискусія між маленькою допитливою Бессі (“Маленька Бессі на службі Провидіння”), справжньою американкою в мініатюрі – задумливою, заглибленою в себе, яка полюбляє розмірковувати і постійно запитувати “чому?”, – та її матір’ю, ставила під сумнів доцільність Божих випробувань, за якими страждали безневинні, непорочні люди й навіть безгріховні немовлята та тварини. Причому для дівчинки була неприйнятна думка про провидіння, яке, по суті, і поставало джерелом несправедливості, що в дійсності прикривалася добрими намірами, котрі ніби-то мають на меті наставити людину на шлях істинний. Прикметно, що усвідомлення цього парадоксу віри й Божого провидіння, Божої місії на землі автор відвів дитині – істоті простодушній,

природній й безпосередній, єство якої із усіх сил відпирається сприймати навіть ті чесноти, які намагається прищепити їй мати. Упродовж “сварки” з дочкою в словах останньої також помітні щирі гіркотки, бо вона мусить навчити маленьку людину слідувати вірі й нормам того суспільства, в якому тій належить жити.

Ще більший комічно-сатиричний протест лунає проти уявлень про блаженство в іншому світі, яке “заробляють” праведники, що відвідують церкву, вислуховують молитви й сповідуються (“Подорож капітана Стормфілда до раю”). Адже те, що побачив Стормфілд, скоріше нагадувало марне, духовно бідне життя на Землі, зі штучними й нещирими цінностями, ніж райське існування, сповнене праведними прагненнями. “Це зовсім не схоже на те уявлення про блаженство, що склалося в мене, коли я відвідував церкву”, – висловив свою думку Стормфілд, котрий набрався певного “досвіду” й наморочився з арфою, нимбом, псалтирем, крилами й пальмовими гілками – “атрибутами святості”. Також була зведена нанівець і проповідувана думка про справедливість божого визнання земного шляху праведників грішників та Божого обрання – однієї з основних засад саме американської віросповідальної концепції. Бо саме тут, в так званому раю, та й на шляху до нього, Твен із притаманною для його сатири гіперболічністю, гротесковістю підкреслює ницість окремої пересічної людини, яка поглинається масою вселенського масштабу. З іншого боку, уподібнення до самотнього, дрібного, як для галактики, небесного тіла породжує роздуми про справжню цінність душі та духовності християнина й про щирість і відсердечність самих християнських постулатів, гуманістичних й демократичних засад у побудові посеїбичного суспільства, проекцією на які і є небесний рай (як-от, наприклад, упереджене ставлення до представників єврейської нації або ієрархічна структура імператорської республіки тощо). Таким же сатиричним баченням божественного призначення, його місії у створенні й “справедливому” керуванні цим світом, людиною, природа якої має тавро “перворідного гріха”, моралі й християнських уявлень, настанов і приписів, що, по суті, є антигуманними і обмежують свободу людини, сповнені твенівський “Щоденник Адама”, “Таємничий незнайомиць”, художньо-публіцистичні “Роздуми про релігію”, “Листи з Землі” та інші твори.

У відтворенні різноголосся вуглеторгівця Ендрю Ленгдона та “ангела-охоронця” (“Лист янгола-охоронця”) у Марка Твена превалює поетика, близька до шаржу й карикатури, естетична функція яких визначається сатиризацією основних положень непорозуміння. Це, в першу чергу, стосується американської специфіки індивідуального спілкування людини зі Спасителем. Вже сам перелік прилюдних та таємних молитов підприємця, які, втім, однаково стосувалися задоволення “бізнесових” потреб, в “янгольському кабінеті” було кваліфіковано на “канцелярський лад”. При цьому самі ангели у письменника постали в образі звичайних клерків, у яких елемент праведності й святості частково деградує та уподібнюється до духовного, внутрішнього занепаду християн другої категорії – “християн за назвою”. Водночас, не бракує янголу-охоронцю й іронії у своїх коментарях на адресу ленгдонівських прохань та “добродійних діянь”. Так, наприклад, з робленим захопленням дяч “небесної канцелярії” нагороджує “благодушність і щедрість” останнього, що спромігся виділити бідній удові 12 доларів, а вчительці цілих 15 із більш ніж сотисячного прибутку. Цей акт викликав бурю схвалення в “палаті Господа”: “Діяння Ваше було оцінено вище за всі коли-небудь відомі приклади самопожертви..., оскільки”, – з сатиричною метафоричністю висловлюється ангел, – “Вам було зважитися на цей вчинок важче, ніж тисячам мученикам попроситися з життям і піднятися на палаюче вогнище”. Саркастично-іронічна кульмінація ангельської відповіді – «“І як стало достеменно відомо, що Вас [Ленгдона] чекає райське блаженство, небувале до цього часу тріумфування піднялося в раю. В пеклі – також”», – маніфестує авторську художню ідею. Аналогічним в цьому плані є й “Виправлений катехизис”, де автор полемічно засуджує негативний бік надмірної пристрасності “зробити себе”, розбагатіти нечесним шляхом.

В обстоюванні обома письменниками людських чеснот, І. Нечуй-Левицький, окрім іншого, приділяє увагу моральному обличчю церковнослужителів. У Марка Твена питання релігійності, праведності розкривається у проведенні паралелі між морально-духовним життям американців та розвитком суспільства й системою суспільних, політичних, виробничих та інших відносин. Український письменник, окрім цього, виводить ще й не

вельми принадні портрети Божих намісників, що, за художнім задумом митця, має сатирично висміяти “найбільших праведників” цього світу. Варто згадати тут сварку між селянами та отцем Артемієм (“Поміж ворогами”), коли перші обурювалися, що батюшка “дере з живого й з мертвого”: “І вродись – плати, й охрестись – плати, й оженись – плати!” Окрім стереотипної лайки про попів, мужики не проминули зачепити за живе отця Артемія: сміючись ніби з його господарства, вони, тим самим, піддавали осуду самого попа, якому, втім, не бракувало гонору. Саме такий ракурс додає комічних акцентів у презентації самого священника та характеру його недружніх стосунків з парафіянами.

З приводу морального обличчя священників та сільських авторитетів, старшин розгортається сварка, й навіть бійка, у нечужеському оповіданні “Сільська старшина бенкетує”. “Народних героїв” – злодіїв і хабарників, котрі пропивають громадські гроші, окреслено письменником вельми гумористично, переважно в річищі комізму ситуацій (мандрівка на човні, сценки пияцтва, епізоди перетворення лайки на бійку та ін.). Взагалі, мотив сатиричної презентації можновладців, навіть найдрібнішого гатунку (на кшталт сільського писаря, титаря чи попа місцевої парафії) є типовим для української літературної традиції, і є комічним відтворенням народної філософії й світобачення стосовно “влади” як такої, та її переваг, якими наділяють себе “владні особи”.

Висновуємо, що релігійні конфлікти й сварки, змальовані українським та американським письменниками, позначені неабиякою актуальністю для персонажів. Якщо Марк Твен у такий спосіб спрямовує свою критику на перекручування християнсько-гуманістичних ідеалів в Новому Світі, в чому автор традиційно вдається до гротесково-“приземлених”, індивідуалізованих образів, які набувають універсального характеру, то в українського художника така комічно-сатирична універсалізація й типізація зорієнтована на представників влади й служителів культу. Крім того, у І.С. Нечуя-Левицького релігійність українця “відсердечніша”, ніж у героїв Марка Твена, у котрого вона більш прагматична, що, власне, і відтворюється у комічній стилістиці сварок. Український митець презентує непорозуміння у гумористично лагідних, м’яких, делікатних тонах, Твен же – майстер різкосатиричного, “нищівного” стилю.

Перспективи подальших досліджень бачаться нами у застосуванні імагологічного підходу до розгляду інших літературних феноменів у компаративному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев В.И. Конфликтология: Искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. И. Андреев. – М.: Народное образование, 1995. – 127 с.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А.Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
3. Денисенко І.Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації / І.Д. Денисенко // Український соціум. – 2013. – №3 (46). – С.32-43.
4. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А.Донченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.
5. Иванова Е.Н. Эффективное общение и конфликты / Е.Н.Иванова. – СПб.: Рига, 1997. – 69 с
6. Конфликтология: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. философия, социальная работа, психология, юриспруденция / Под ред. А.С.Кармина. – СПб.: Лань, 1999. – 443 с
7. Миловидов В.А. Семиотика скандала / В.А. Миловидов, А.С. Соловьева // Критика и семиотика. 2006. – Вып.10. – С. 186-191. – Режим доступа: <http://www.nsu.ru/education/virtual/cs10milovidov.pdf>
8. Наливайко Д.С. Літературна імагологія: предмет і стратегії / Дмитро Сергійович Наливайко. // Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.91-103.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений /Н.Н.Обозов. – К.: Либідь, 1990. – 192 с.
10. Пригодій С.М. Літературна віолентологія / Сергій Михайлович Пригодій // Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різноманітність: [монографія] / – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С.58-76 с.
11. Dyserynk, H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity // Intercultural Studies: Scholarly Review of the IAIS. – Spring, 2003. – №1. – Режим доступа: <http://www.intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml>

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: в 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький – К.: Наукова думка, 1965-1968.
- Т.2. – 1965. – 391 с. («Хмари»)
- Т.3. – 1965. – 447 с. («Кайдашева сім'я», «Микола Джеря»)
- Т.6. – 1966. – 467 с. («Поміж ворогами»)
- Т.9. – 1967. – 473 с. («Сільська старшина бенкетує»)
- Твен, Марк. Собрание сочинений: в 12 т. – М.: Гослитиздат, 1961.
- Т.10. – 1961. – 734 с. («Виправлений катехізис», «Щоденник Адама», Лист янгола-охоронця», «Тасмничий незнайомець»)
- Т.11. – 1961. – 614 с. («Подорож капітана Стормфілда до раю», «Маленька Бессі на службі Провидіння»)

Випуск 153

Серія: Філологічні науки

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Долгушева – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: американо-українська літературознавча компаративістика, інтерпретація тексту.